

HERRNHUTISMEN

i Han Herred og Thy.

Af Forst. F. ELLE JENSEN.

I THISTED AMTS AARBØGER for 1906 har allerede Førstelærer Damsgaard skrevet en Artikel om Herrnhutismen i Han Herred, samlende sig om Forholdene i Klim, hvor det som Følge af Præsterne *Langgaards* og *Krogstrups* uforstaaende og haardhændede Fremfærd i 1740'erne kom til stærke Brydninger i Menighederne, og i Øsløs, der en Tid ved Præsten *Cay Praems* (død 1799) Virksomhed blev et Brændpunkt for Bevægelsen paa disse Kanter. Men ogsaa andre Steder paa Egnen gjorde Herrnhutismen sig gældende, om end ikke i saa udpræget en Grad, saa hvad der i det følgende skal berettes herom, kan betragtes som et Supplement til den ovenfor nævnte Skildring. –

1734 blev *Henrik Bloch* kaldet til Sognepræst for Aggersborg Menighed. Om hans tidligere Liv vides ikke meget. Han var født i Aarhus 1705, blev Student 1725 og tog Embedseksamen 1727, hvorefter han næste Aar blev residerende Kapellan i Børglum. Da Herrnhutismen først blev kendt i Danmark ved Grev Zinzendorfs Komme til København i Anledning af Christian VI's Kroning 1731¹⁾, er det ikke sandsynligt, at Bloch har haft nogen Forbindelse med den, hverken i Vendsyssel eller under sine første Aggersborgaar. Ved sine Visitater hos ham 1739 og 1742 siger Biskop Broder Brorson da ogsaa kun om ham, at han er en god og evangelisk Præst, eksemplarisk i Liv og Lære, ligesom han nævner, at Menigheden er god, og at Ungdommen kan gøre andægtigt Rede for sin Tros Bekendelse. Noget særligt bemærkelsesværdigt synes der saaledes ikke paa dette Tidspunkt at have været ved ham.

Naar der imidlertid kort efter skete en Forandring med ham, skyldes dette utvivlsomt Paavirkning fra de herrnhutiske Præster i Klim, hvis stærkere Personligheder fik stor Indflydelse paa den vistnok af Naturen svage og stilfærdige Mand, saa han nu helt og holdent sluttede sig til dem. Dette fremgaar bl.a. af et Brev fra Kapellan Krogstrup til ham (d. ⁹/₁₀ 1744)²⁾, der ikke alene viser, hvor afhængig man følte sig af Brødremenighedens Hovedkarakter i Tyskland, men ved sin hele Form giver et karakteristisk Indtryk af den sødladne Tone, som ofte herskede indenfor Murene. Det er stilet til ”lille Broder Henrik Bloch”, og Krogstrup skriver heri, at han kender hans inderlige Forlængsel efter at faa en Broder i sit Hus, hvad de ofte havde talt sammen om, og at han daglig føler det, om ”Lammet” vil unde dem den Glæde. Broder Handrup³⁾, som Krogstrup har talt med om Sagen, raader dem til begge som enfoldige Børn at skrive til Herrnhut og bede om en Broder og en Søster til at bo i Aggersborg Præstegaard, idet de kunde være visse paa, at naar Lammet havde nedlagt den Tanke i begges Hjerter, man da vilde hjælpe dem. Derfor beder han nu Bloch fremlægge sit

Hjertes Begæring i Herrnhut, og han vil da selv gøre det samme. ”Lammet, som du ejer, ønskes over os i Naade !”

Dette Brev, hvis Hensigt altsaa var at faa en mandlig og kvindelig Emissær ansat i Han Herred med fast Ophold i Aggersborg, blev imidlertid opsnappet og sendt til Biskop Brorson i Aalborg, som derefter blandede sig i Sagen og forpurrede dens videre Udvikling.

Man forstaaer efter dette, at Brorson nu kom til at betragte Bloch med nogen Mistro og følte sig opfordret til at holde stærkere Opsyn med ham. Da derfor Regeringen, som frygtede for, at Herrnhut skulde virke dragende paa dem, der hylde ”Brødrene”s Anskuelse, ved en Forordning d. ²¹/₁₁ 1744 forbød Kongens Undersaatter at opholde sig dernede og paabød, at den skulde oplæses fra alle Landets Prædikestole Fastelavnssøndag 1745, forespurgte han gennem Provsten Bloch, om han havde efterkommet denne Befaling. Bloch kunde dog svare, at han havde adlydt den kongelige Ordre⁴⁾.

Blochs ændrede Indstilling førte ham ogsaa i et spændt Forhold til en Del af hans Sognefolk. Nogle sluttede sig vel til ham, grebet af hans vistnok meget følelsesbetonede Forkyndelse, der næppe har lignet hans Embedsbrøders i Klim ret meget, men andre blev frastødt af Bevægelsens udprægede Skelsætten, og der opstod Splid i Menigheden.

Betydelig Opsigt vakte den Strid, der opstod mellem Bloch og Ejeren af Aggersborggaard, Proprietær *Mads Gregersen Speitzer* (død 1753). Det begyndte med, at Speitzer indtegnede sig og sin Familie til Altergang den sidste Søndag i Februar 1744, men da Bloch netop havde lovet den Dag at forrette Tjenesten for sin syge Ven og Embedsbroder, Fugl i Saltum, der ogsaa sluttede sig til Herrnhutismen, bad han Proprietæren vente, til han kom tilbage. Dette nægtede denne dog, og Bloch skriftede derfor Familien om Fredagen, inden han tog afsted; Kapellan Krogstrup skulde saa i hans Sted holde Gudstjeneste i Aggersborg om Søndagen og derunder ligeledes forrette Altergangen. Om han nu ved denne, som Speitzer mente, er kommet med nogle for ham saarende Udtalelser - hvad ikke er helt usandsynligt - faar staa hen, men skønt Bloch i alt Fald var uskyldig i, hvad der kan være sket, undtagen for saa vidt som han havde ladet Krogstrup fungere for sig, havde han dog som Stedets Præst Ansvar for, at alt gik sømmeligt til i hans Kirke, og man kan derfor forstaa, at Forholdet mellem ham og Herremanden nu kom ind i en Krise og blev yderst slet. Under Gudstjenesten sad Speitzer ofte og smaasnakkede med sin Familie og andre fra sin Stol paa Pulpituret, og tilsidst kom det til et forargeligt Optrin.

Da Bloch 15. Sønd. e. Tr. (1744) stod paa Prædikestolen, begyndte Speitzer at forstyrre ham med sin Snakken, der denne Gang tog Sigte paa selve Talen, idet han udbrød: ”Det er sandt! Ja, saadan er det! Der er mer, Farlil !” og hvad han nu kunde sige. Dette blev

¹ Jf. min Bog ”Pietismen i Danmark” (1924) S. 421 ff.

² Kirkehist. Saml. 4. Række II. Bd. S. 104 f.

³ Skomager Handrup og hans Hustru var af Brødremenigheden sendt til Harritslev ved Randers, hvor der var et herrnhutisk Samfund, men opholdt sig en Tid i Klim Præstegaard.

⁴ Aktstykker vedrørende Forholdene i Aggersborg findes i Pk. 114, Aalborg Bispearkiv (Landsark., Viborg).

han ved med under Indledningen, til Præsten vilde gaa over til det egentlige Tema, og det vakte naturligvis stor Opmærksomhed i Kirken. Nogle græd, og ogsaa Bloch blev meget bevæget "over det arme Folk", og det faldt ham ind at sige: "Jesus græd!" "Jeg hører det!" sagde Speitzer. Præsten henvendte sig nu til Menigheden og erklærede, at en anden vilde tale; derfor maatte han gaa. "Ja, gaa!" sagde Speitzer. "Det er nok!" Derefter forlod Bloch Prædikestolen under "en høj og stor Graad" af Folk og tog fat paa Katekisationen. Siden holdt han Altergang, og Gudstjenesten sluttede som ellers.

Men bagefter indsendte Præsten en Klage over det forefaldne til Biskoppen, og denne befalede straks Provsten i Haverslev - der i øvrigt ogsaa hed Bloch - at lade Sagen undersøge ved en Provsteretsafhøring af Kirkegængerne for at faa klarlagt, hvad der var foregaaet. Om det derefter, som Biskoppen ønskede, er kommet til et Forlig mellem de to Parter, vides ikke; i hvert Fald har det været meget skrøbeligt, for vi hører siden, at Speitzer havde faaet Tilladelse til med sin Familie at gaa til Alters hos en fremmed Præst.

Ved sin Visitats i 1846 var Brorson ikke tilfreds. Vel omtaler han i sin Indberetning til Kirkekollegiet i København, at Bloch prædikede opbyggeligt, og at han levede uden Forargelse, men bemærkede samtidig, at han er kommen under herrnhutisk Paavirkning og ikke mere er flittig og vindskibelig som før, saa Ungdommen er bleven vankundig; baade Præst og Menighed har i den Anledning maattet høre Bebrejdelser. Senere kunde Provsten dog indberette, at Forholdene var blevet bedre, saa den biskoppelige Røffel maa have gjort sin Virkning.

Næste Gang Brorson gæstede Aggersborg (1749), kunde han atter rose den "kristelige Lærer"s (d. e. Præsts) flittige Arbejde med Ungdommen, som han skrev i Kirkebogen; med de ældre stod det knap saa godt til, de vilde efter Præstens Opgivende ikke overvære Katekisationerne i Kirken, men Biskoppen udtrykte Haabet om, at det maatte blive anderledes i Fremtiden. - 1754 hedder det igen, at Bloch er en god og tro Lærer, og at han priser Gud, fordi der ingen aabenbare Forargelser forekom i Sognet. Med Ungdommen gik det fremad, og i 1758 noteres, at den er meget bedre end ellers. 1763 besøgte Brorson for sidste Gang Aggersborg. Tilstanden var da almindelig, Ungdommens Standpunkt nogenlunde.

Som man vil se, satte Brorson trods alt Pris paa Bloch. Det har dog knebet med Ungdomsundervisningen, men heri kan ogsaa Degnene have haft nogen Skyld. 1746 fik en af dem en alvorlig Irettesættelse fra Biskoppen for sin Efterladenhed, og Præsten har næppe kunnet sætte sig i Respekt overfor dem.

At Biskoppens venlige Stemning mod Bloch genoprettedes, skyldes sikkert, at hans Herrnhutisme ikke som Klimpræsternes var haard og fanatisk; at disse 1748 forsvandt fra Egnen, har utvivlsomt heller ikke været uden Betydning, naar man tænker paa den Indflydelse, de øvede paa ham. Ogsaa hans Hustru, *Johanne Marie Abildgaard*, følte sig draget mod Brødremenigheden, og hun havde, hedder det, "udgydt mange Taarer for at faa Rum blandt Guds Folk" (rejse til Herrnhut)⁵). Derimod kom Bloch ikke altid saa godt ud af det med Emissærerne, af hvad

Grund vides ikke, maaske har han haft vanskeligt ved at hævde sig overfor dem. 1752 brevvekslede han med Biskoppen om en Smed fra Sognet, som for nogle Aar siden - sikkert da Bevægelsen havde sin Højkonjunktur paa Egnen - var draget til Harritslev, hvor der ogsaa havde været en herrnhutisk Vækkelse⁶), og nu levede der i stor Fattigdom, da han havde gjort Gæld for at erhverve sig "Kongens Brev", hvad vist vil sige, at han søgte at skaffe sig den Sum til Veje, som krævedes for at faa Udrejsetilladelse til Tyskland. Bloch lægger i sin Skrivelse et godt Ord ind for ham hos Biskoppen.

Bloch var ingen Kampens Mand, og at han let blev forknyt, fremgaar formentlig ogsaa af den Skrivelse, han i 1761 sendte Brorson, og hvori han bad ham hjælpe sig til et andet Embede, eventuelt i Aarhus eller Viborg Stift, ligeegyldigt om det gav mindre Indtægt end Aggersborg. Sagde Biskoppen nej hertil, vilde han tage det som et Tegn fra Jesus, og i saa Fald bad han om at faa et Degnekald, bare det var stort nok for ham.

Det blev ikke til noget med Forflyttelsen. Senere søgte han at faa en Kapellan, og da der var to, der kunde være Tale om, lod han paa herrnhutisk Vis Loddet afgøre, hvem han skulde vælge. Det blev en Kandidat Hans Bloch, men det lykkedes ikke at opnaa Kongens Løfte om, at han siden skulde blive sin Sognepræsts Efterfølger. En Akkord, de to Bloch'er 1770 havde sluttet om, at Kapellanden skulde overtage Embedet mod at betale sin Formand 100 Rdl. een Gang for alle og 250 Rdl. ved Overtagelse af Præstegaarden samt yde ham Husly dér, blev ikke approberet⁷).

Om Henrik Bloch kan endnu nævnes, at han var en lærd Mand. 1764 sendte han Biskoppen Manuskriptet til en Afhandling om noget saa specielt som de hebraiske Vocalpunkter og Accenter, men da han ikke selv var helt tilfreds med den, bad han om at faa den tilbage indtil videre.

Bloch døde 1771. Han efterlod sig c. 400 Bøger, hvoraf adskillige for hans aandelige Indstilling ret karakteristiske. Saaledes f. Eks. Brødremenighedens Salmebog i flere Eksemplarer, Zinzendorfs Taler, Grossgebauers "Wächterstimme", Cay Praems "Kristus for os", Skrifter af Godtfred Arnold samt forskellige pietistiske Forfattere. -

Ogsaa i Kettrup-Gøttrup Pastorat gjorde der sig herrnhutisk Indflydelse gældende. En i Mecklenborg født Adelsmand, *Philip Christoffer v. Holstein*⁸), som havde deltaget i den store nordiske Krig paa dansk Side, var under denne bleven frelst fra et Skibbrud. Dette gjorde stærkt Indtryk paa ham, der allerede som ung var blevet pietetisk vakt, og tilsidst tog han sin Afsked fra Militæret (1734) og byggede sig et Hus i Han Herred for dér uforstyrret af Verden at kunne hellige sig sine religiøse Interesser. Her stiftede han Bekendtskab med herrnhutiske Skrifter og blev saa stærkt grebet af deres Indhold, at han besluttede sig til at drage til Tyskland for at blive optaget i Menigheden, uagtet han personligt ikke følte sig tiltalt af Skomager Handrup, da han under dennes Ophold paa Egnen kom i Forbindelse med ham. 1743 satte han sit Forehavende i Værk. Allerede 1739 havde han skænket

⁶ Hist. Aarbg. f. Randers Amt 1942 S. 75 ff.

⁷ Hans Bloch blev 1773 Kapellan i Sebbes.

⁸ Kirkehist. Saml. 3. Række, VI. Bd. S. 78 ff. og 5. Række III. Bd. S. 344 ff.

⁵ J. Lundbye: Herrnhutismen i Danmark (1903) S. 115.

Indtægterne fra en Gaard i Tømmerby til Skolebøger for Børn og til de fattige i Tømmerby-Lild, ligesom han sendte Provst Friedenreich 20 Eksemplarer af Pontoppidans Forklaring til de fattige Børn i Kettrup-Gøttrup; desuden lovede han til Mortensdag 5 Rdl. til Indkøb af Bibel til den, der lærte Lærebogen bedst; blev der Penge tilovers, skulde der købes flere Forklaringer, eventuelt Ny Testamenter og Salmebøger til Uddeling. Nu ved sin Afrejse oprettede han et Legat, hvis Renter skulde bruges til Anskaffelse af Bøger for Ungdommen i Pastoratet, ”paa det vor allerkæreste Frelsers dyrebare Forløsning disse fattige Børn fra deres Ungdom af kunde ret af Hjertet indprentes”⁹).

Provst *Friedenreich* (død 1758) hørte til den gamle Skole, men hans Kapellan og Efterfølger, *Jørgen Fogh Clementin* (død 1771) synes at have staaet den herrnhutiske Vækkelse nær; Brorson nævner fra sine Visitatser paa Stedet, at der i Sognene var oprigtigt gudfrygtige Mennesker. At en Emissær Bloch fik Lov at prædike i Kirken for mange Tilhørere, viser, at der var Hørelyst til Stede. Der dannede sig da ogsaa en Kreds af ”Brødre og Søstre”, som, sagtens efter *Clementins* Død, sluttede sig til Societetet i Øsløs. Deres Tal opgives til en god Snes; de holdt ellers deres hjemlige Sammenkomster hos en vis Jens Nørgaard.

Af andre Præster paa Egnen stod ligeledes *Hans Jespersen* i Tømmerby-Lild (død 1753) vistnok Brødre menigheden nær. Baade blev to af hans Døtre gift henholdsvis med Langgaard i Klim og Fugl i Saltum, og til Kapellan tog han en Broder til Cay Praem i Øsløs, *Ole Bagger Praem*, der blev hans Eftermand (død 1799). Ogsaa han var Ven af Herrnhutismen. Som Student havde han i Klim efter Langgaards og Krogstrups Afrejse holdt gudelige Forsamlinger med de vakte, til den nye Præst, Ballov, forbød det, og han havde været Mellemed mellem dem og Hovedkvarteret i Herrnhut. Indholdet af hans Forkyndelse karakteriseres vist ret godt ved det Vers, han 1794 skrev paa Mindetavlen i Tømmerby Kirke over sig selv og sine tre Hustruer, hvoraf de to første var gaaet hjem til deres ”evige Sjæle-Mand og Sjæle-Brudgom”:

Jeg præked det Guds Lam, som bar al Verdens Synder,
henviste hver til ham og sagde: Eder skynder
med al jer Synd og Nød til den korsfæstede,
som for jer Synd var død; han jer forsonede.
Gir jer ham ganske hen, som eder elskede,
og elsker ham igen, saa bli'r I salige.
Paa denne Klippegrund jeg selv har salig bygt,
derfor i sidste Stund hensover jeg og trygt.
Herre Jesu, jeg da dig befaler alle mine,
sank dem hos dig med mig, alt for din Død og Pine.

Gaar vi fra Han Herred over til Thy, træffer vi ikke dér mange Præstebrødre. I Hjørdemaal hørte den myndige Provst *Praem* (død 1763), Fader til Præsterne i Øsløs og Tømmerby, til dem; ellers forstaar man ikke, at han mod den kongelige Ordre tillod sin Søn Cay at studere i Marienborn. En Prædiken, han holdt 1760 i Anledning af Enevældens Indførelse hundrede Aar tidligere, peger ved sit Indhold i samme Retning. Der meldes om nogen

Tilslutning i Sognet. Brorson satte megen Pris paa Praem og var i Reglen vel tilfreds ved sine Besøg paa Stedet.

Mere udpræget var dog vist *Joh. Hegelahr* i Hassing-Villerslev (1740-53), men han fik næppe nogen videre Indflydelse i sine Sogne; der skal kun have været nogle faa vakte¹⁰). Betegnende er det, at Menigheden ved Bispevisitatsen 1743 ikke klagede over ham, men han over den. 1753 udgav han en Traktat: ”Jesu Vunder og saarede Sjæl” og Aaret efter nogle Salmer over samme Emne, skrevet i den for Bevægelsen ofte saa typiske sentimentale Stil.

Større Interesse knytter der sig til Lægmandshjemmet paa Hovedgaarden Hindsels, som 1751 købtes af den velhavende Ringkøbingkøbmand *Peter Iisager*, der afgjort sluttede sig til Brødremenigheden og sagtens er flyttet til Thyholm, fordi han mente dér at kunne finde Venner og Meningsfæller. Om saadanne hører man dog ikke, men han modtog ofte Besøg af Emissærer, og et Ægtepar Brau var en Tid fast stationeret paa Gaarden, indtil det 1772 af Cay Praem blev kaldt til Øsløs for at lede det der stiftede Societet¹¹). Datteren Marie, som blev konfirmeret af Stedets pietistiske Sognepræst, Mag. Benzon i Hvidbjerg, men som ikke fik noget ud af hans lovprægede Undervisning, blev siden gift med Lederen af den danske Diaspora, Jonathan Briant. Da Christiansfeld blev grundlagt, laante Iisager Menigheden 8000 Rdl. og skænkede yderligere 1000 til Formaalet. Han flyttede selv til Kolonien 1775¹²). —

I Thy synes saaledes Herrnhutismen ikke at have øvet nogen synderlig Indflydelse, derimod mere i Han Herred, hvor der med Øsløs som Centrum dannedes en Kreds med Medlemmer fra omliggende Sogne. Hertil har sikkert ogsaa de, der i Klim-Vust-Thorup sluttede op om Langgaard og Krogstrup, hørt. Forøvrigt er det ejendommeligt værd at lægge Mærke til, hvor hurtigt egentlig det Røre, som blev vakt ved disse Mænd, tilsyneladende lagde sig. Dette er dog formentlig ikke saa vanskeligt at forklare, idet de to Præster vel var grebet af det herrnhutiske Menighedssyn, men paa den anden Side ogsaa var stærkt paavirket af Pietismen i dennes mest udprægede Skikkelse, hvilket noksom fremgaar af de voldsomme Omvendelsesprædikener, de holdt, og som i Virkeligheden slet ikke harmonerede med Herrnhutis mens milde Aand. De Resultater, de paa denne Maade opnaaede, kom da ogsaa til at ligne dem, man hører om paa andre Steder, hvor en lignende Forkyndelse lød, og var af en noget tvivlsom Karakter, for saa vidt som den Vækkelse, som derved opstod, let blev mere en unaturligt oppisket Stemning end en dybtgaaende Sindsændring. At det var Alvor for nogle, er utvivlsomt, men naar man hører, at der ca. 1800 ud over i Øsløskredsen kun var ubetydelige Rester af herrnhutisk Liv tilbage i Thy og Han Herred¹³), er det dog klart, at havde der været virkelig Grokraft i den opstaaede Bevægelse, vilde den ogsaa kunne have været sporet i Klim, hvor det aandelige Røre i sin Tid gjorde sig saa stærkt gældende.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1945, side 176-187)

¹⁰ J. Lundbye: Anf. Skr. S. 122.

¹¹ Lundbye: Anf. Skr. S. 154.

¹² Sønderj. Aarbog. 1940 S. 97 og 174. Thisted Amts Aarbog. 1938 S. 57 f.

¹³ Kirkeh. Saml. 5. Række I. Bd., S. 293.

⁹ Hofmans Fundatser, IV S. 395 f.